

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»

До захисту

Завідуюча кафедри права, національної безпеки
та європейської інтеграції

д. держ. упр., проф. Величко Л. Ю.

/Підпис/

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

281 Публічне управління та адміністрування

28 Публічне управління та адміністрування

Виконавець

здобувач 2 курсу, гр. ПЦМД-23

Б. Б. Демченко

Науковий керівник

к. н. держ. упр., доц.

К. Є. Дубовик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	7
1.1. Сутність та зміст основних положень організаційно- правового забезпечення захисту прав військовослужбовців.....	7
1.2. Зарубіжний досвід забезпечення захисту прав військовослужбовців	12
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	24
2.1. Система та механізми захисту прав військовослужбовців.....	24
2.2. Організаційно-правовий механізм забезпечення юридичних та соціальних прав військовослужбовців.....	
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	42
3.1. Основні напрями підвищення ефективності державного регулювання забезпечення прав військовослужбовців.....	42
3.2 Пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правового механізму забезпечення прав військовослужбовців.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	57

ВСТУП

В сучасних умовах, коли з російським агресором точиться збройна боротьба за існування української нації, існування та розвитку України, за суверенітет, територіальну цілісність, незалежність нашої держави, украї важливого значення набуває створення ефективної системи оборони держави, сучасних і боєздатних Збройних Сил України. Досягнення цього завдання неможливе без таких складових як ефективне забезпечення прав та свобод, соціальний захист військовослужбовців, створення належних умов для виконання військовослужбовцями своїх обов'язків що безпосередньо відносяться до захисту Української держави.

Військовослужбовці, як громадяни України, реалізуючи конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, виконують покладені на них завдання за будь-яких умов, ризикуючи власним здоров'ям та життям. Тому одним із пріоритетних напрямів публічної політики, у сфері національної безпеки та оборони України, є забезпечення їх конституційних прав і свобод, а також надання додаткових прав, різних пільг, гарантій та компенсацій, що частково мають відшкодувати навантаження, які пов'язані з особливостями військової служби, та створення гідних та належних умов для виконання покладених на них обов'язків військової служби.

Особливої гостроти питання забезпечення правового статусу та соціального захисту військовослужбовців набуло у зв'язку з повномасштабною російською військовою агресією проти нашої держави. Ефективність реалізації прав і свобод та соціального захисту військовослужбовців залежить, у першу чергу, від досконалості законодавства, що регулює права і свободи, соціальний захист військовослужбовців та встановлює гарантії і правові механізми їх реалізації. Тому виникає потреба дослідження проблем правового регулювання статусу, соціального захисту військовослужбовців в Україні, у тому числі з урахуванням набутого практичного досвіду при відбитті російської військової агресії. Багато науковців зараз присвячують велику увагу питанню дотримання прав і свобод людини та

громадянина в умовах збройної агресії. Питанням дотримання прав військовослужбовців та їх сімей займаються такі провідні вітчизняні науковці, як А. Артеменко [3], Н. Бабіч [4], В. Бліхар [5], Ю. Бриндіков [6], О. Верба [7], І. Завальнюк [11], М. Карташов [12], В. Коверзнев [33], А. Кучук [17], М. Макарова [21], Л. Медвідь [24], Я. Омельченко [27], О. Орловська [29, 30, 31], Г. Родзинський [41], Д. Чижов [50], та інші.

Метою магістерської роботи є науково-теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізму захисту прав військовослужбовців та членів їх родин в Україні.

Для досягнення мети визначені такі *задачі* дослідження:

- охарактеризувати права військовослужбовців як об'єкта правового захисту;
- ознайомитись з зарубіжним досвідом захисту прав військовослужбовців;
- проаналізувати сучасний стан публічної політики у сфері захисту прав військовослужбовців та членів їх родин;
- дослідити нормативно-правове забезпечення захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей та надати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства;
- ознайомитись з діяльністю органів державної влади як суб'єкта захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей;
- надати пропозиції щодо покращення правового механізму захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні.

Предметом організаційно-правовий механізм захисту прав військовослужбовців.

Методи дослідження. У ході кваліфікаційного дослідження використовувалися такі методи:

- систематизації;
- узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень;
- статистичного аналізу: вивчення динаміки кількісних показників різних статей стосовно порушення прав військовослужбовців та членів їх сімей;
- структурно-функціональний: дослідження структури та функцій системи органів державної влади, які здійснюють формування й реалізацію публічної політики в досліджувальній сфері;
- аналізу та синтезу: виявлення основних тенденцій, суперечностей та проблем щодо захисту прав військовослужбовців;
- узагальнення: виявлення кращого зарубіжного досвіду та розроблення пропозиції щодо удосконалення публічної політики щодо забезпечення організаційно-правового захисту прав військовослужбовців.

Інформаційною базою дослідження є Основний Закон – Конституція України, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти, законодавство зарубіжних країн, праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначено тим, що вони можуть бути використані у подальших дослідженнях із забезпечення організаційно-правового захисту прав військовослужбовців та членів їх родин, у правотворчості при розробці програм навчальних дисциплін і викладанні спеціальних курсів, покладані в основу рекомендацій методичного характеру суб'єктам, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав військовослужбовців та членів їх родин:

- у правотворчості – для подальшого розвитку законодавства з питань організаційно-правового захисту прав військовослужбовців;
- у правозастосовній та практичній діяльності – для підвищення ефективності практичної діяльності органів публічної влади, та інститутів громадянського суспільства, що займаються захистом прав військовослужбовців в Україні.

– у навчальному процесі – ННІ «Інститут державного управління» університету імені В. Н. Каразіна, та інших вищих навчальних закладах згідно програм підготовки магістрів публічного управління та адміністрування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1 Сутність та зміст основних положень організаційно-правового забезпечення захисту прав військовослужбовців

Законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей базується на Конституції України і складається з Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та інших нормативно-правових актів [14, 37, 38, 39].

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені більш високі норми щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ніж ті, що містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору.

Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами.

У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації [37].

У сучасних умовах, коли йде збройна боротьба з російським агресором за існування української нації, існування та розвиток України, за суверенітет, територіальну цілісність і незалежність нашої держави, створення ефективного державного устрою. обороноздатність сучасних і боєздатних Збройних Сил України є надзвичайно важливою. Вирішення цього завдання неможливе без ефективного

забезпечення прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців, створення належних умов для виконання ними обов'язків із захисту Української держави. Нині військовослужбовці як громадяни України, виконуючи конституційний обов'язок із захисту Батьківщини, у будь-яких умовах виконують завдання за призначенням, ризикуючи власним життям та здоров'ям. Таким чином, одним із пріоритетних напрямків державної політики у сфері національної безпеки і оборони України є забезпечення конституційних прав військовослужбовців, надання їм додаткових прав, пільг, гарантій і компенсацій, які мають частково компенсувати тягар, пов'язаний з особливостями військової служби. Обов'язок держави по відношенню до військовослужбовців створити належні умови для виконання покладених на них обов'язків військової служби. Питання забезпечення правового статусу та соціального захисту військовослужбовців особливо загострилося у зв'язку з повномасштабною російською військовою агресією проти нашої держави. Ефективність реалізації прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців залежать насамперед від діючого законодавства, яке регулює права і свободи, соціальний захист військовослужбовців та встановлює гарантії та правові механізми їх реалізації. Виникає необхідність дослідження проблем правового регулювання статусу та соціального захисту військовослужбовців в Україні, в тому числі з урахуванням практичного досвіду відсічі російській військовій агресії [43, 45].

Проблеми правового регулювання статусу та соціального захисту військовослужбовців в Україні охоплюють різні аспекти, зокрема:

- недосконалість законодавства;
- фрагментарність: законодавство стосовно соціального захисту військовослужбовців є розпорошеним по багатьох нормативно-правових актах, що ускладнює його застосування;
- колізії та прогалини: існують суперечності між окремими нормами законів, а також відсутність чіткого регулювання в окремих питаннях, наприклад, щодо соціального захисту добровольців;
- невідповідність сучасним реаліям: норми часто не враховують специфіку

гібридної війни, потреби ветеранів антитерористичної операції, операції об'єднаних сил та інші сучасні виклики;

- недостатнє фінансування;

- військовослужбовці стикаються із затримками у виплаті зарплат, не поодинокі випадки не нарахування «бойових», компенсацій і соціальних допомог. Не зважаючи на діюче законодавство, де зазначено, що сім'ї зниклих без вістки військових, повинні отримувати заробітну платню військового, ці кошти сім'ям не перераховуються та не виплачуються, що робить складним задовільнення основних потреб сімей військовослужбовців: дітей військовослужбовців, дружин та батьків похилого віку;

- має місце недофінансування програм реабілітації, медичного забезпечення та житлового забезпечення [10, 15].

Проблеми із забезпеченням житлом стоять особливо гостро. Багато сімей військовослужбовців мають статус сімей внутрішньо переміщених осіб і не мають виплат від держави. Тривалі черги на отримання житла або компенсацій, що можуть затягуватися на роки яскравий приклад порушення житлових прав військовослужбовців, тобто відсутні механізми для швидкого вирішення житлових проблем військових. Також до існуючих нагальних проблем можна віднести:

- складнощі в реалізації пільг;

- недостатня поінформованість військовослужбовців та їхніх сімей про доступні пільги;

- ускладнена процедура отримання пільг, яка вимагає значної кількості документів і часу;

- проблеми медичного забезпечення;

- обмежений доступ до якісного медичного обслуговування, зокрема спеціалізованої допомоги;

- відсутність достатньої кількості центрів реабілітації для ветеранів та військовослужбовців, які отримали поранення;

- захист прав сімей військовослужбовців;
- недостатній рівень підтримки сімей військових, особливо загиблих чи зниклих безвісти;
- проблеми з реалізацією права на освіту, працевлаштування та соціальну адаптацію членів сімей військових;
- проблеми з правовим статусом добровольців;
 - недостатнє визнання та захист добровольців, які брали участь у бойових діях, але не належали до Збройних сил України або інших офіційних структур;
 - відсутність єдиного підходу до реабілітації та адаптації;
 - брак ефективних програм психологічної та соціальної адаптації військовослужбовців після повернення із зони бойових дій;
 - недостатня інтеграція ветеранів у суспільство та їх працевлаштування;
 - проблеми контролю за виконанням законодавства;
 - неефективний механізм контролю за дотриманням норм щодо соціального захисту військовослужбовців;
 - відсутність належної відповідальності за порушення прав військових та їхніх сімей;
 - відсутність пандусів у громадському транспорті;
 - відсутність можливості вільного пересування без перешкод вулицями міст військовим які зазнали каліцтва, а саме ампутантам, тим хто на візочках, з іншими видами інвалідності [34].

Проблема регулювання правового статусу та всебічного забезпечення прав осіб, які виконують обов'язки військової служби, виникла разом із появою цієї соціальної групи. Особливий правовий статус такої категорії осіб, як військовослужбовці, пов'язаний і впливає із виконанням ними спеціальної функції, а саме на забезпечення національної безпеки і оборони держави [9, 20].

Військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному із військових формувань України або іншому державному органі, створеному відповідно до чинного

законодавства України для забезпечення національної безпеки і оборони держави. Під правовим статусом особи, в тому числі і військовослужбовця, в самому широкому значенні слова, розуміється юридично закріплене положення особи в суспільстві. Правовий статус являє собою сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особи, які визначені на законодавчому рівні та гарантуються державою, і відбиває весь комплекс зв'язків людини із суспільством, державою, колективом та іншими людьми [25, 32].

Правовий статус військовослужбовця є видом спеціального правового статусу (родовим, професійним), в основі якого лежить конституційний (загальний) статус особи. Статус військовослужбовців у суспільстві визначається, насамперед, їхньою спеціальною професійною ознакою, сукупністю прав і обов'язків, пов'язаних з виконанням завдань щодо збройного захисту держави. Правовий статус військовослужбовців – це юридично гарантоване їх становище у суспільстві, обумовлене сукупністю норм, передбачених Конституцією України загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх реалізації та відповідальності військовослужбовців.

Правовий статус військовослужбовців включає конституційні, загальногромадянські права і свободи військовослужбовців, конкретизовані і доповнені нормами військового законодавства, що дозволяє говорити про правовий статус військовослужбовців як один із спеціальних правових статусів. Він, як спеціальний статус, характеризується особливими рисами соціального, правового, службового положення, наявністю, відповідно до нормативно-правових актів, спеціальних, додаткових прав і обов'язків пов'язаних із військовою службою [53].

У структурі правового статусу військовослужбовця виділяють такі складові, тобто види правового статусу:

– загальний (конституційний) статус – як громадянина України, закріплений в Конституції і конституційних законах;

– спеціальний статус – як представника певної соціальної групи – військовослужбовців, наділеного спеціальними, додатковими правами і

обов'язками;

– індивідуальний статус – персоніфіковані права і обов'язки, що визначаються особливостями правового положення, правами і обов'язками, кожного конкретного військовослужбовця [8, 22].

Загальний (конституційний) статус військовослужбовця – це статус військовослужбовця як громадянина держави, який поєднує конституційні права, свободи, обов'язки і гарантії їх здійснення, закріплені у Конституції та конституційних законах. Він характеризується стабільністю, передбачає рівність прав і обов'язків громадян та їх рівність перед законом, є основою для всіх інших статусів і не змінюється до тих пір, поки не внесені відповідні зміни до Конституції, що стосуються правового положення людини і громадянина.

Конституція України встановлює принципове положення, що при прийнятті нових законів або внесенні змін в діючі закони не допускається звуження змісту і обсягу відповідних прав і свобод людини і громадянина (ст. 22 ч. 3). Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають ліквідацію або обмеження прав і свобод людини і громадянина (ст. 157) [14].

Спеціальний (родовий) статус військовослужбовця відображає специфіку правового положення військовослужбовців як окремої категорій людей, як представників окремої соціальної групи, відокремленої за певним юридично-значущим началом, а саме родом професійної діяльності, який наділений відповідно до законів та інших нормативно-правових актів спеціальними, додатковими, правами і обов'язками, обумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної діяльності – виконанням обов'язків військової служби.

Індивідуальний статус характеризує особливості правового положення конкретного військовослужбовця залежно від його посади, військового звання, віку, статі, виконання спеціальних обов'язків та ін. Він являє собою сукупність персоніфікованих прав і обов'язків конкретного військовослужбовця. Індивідуальний правовий статус є рухливим, динамічним, він постійно змінюється залежно від змін, що постійно відбуваються в процесі проходження військової

служби [19, 26].

Всі вищевказані правові статуси військовослужбовця співвідносяться між собою як загальне, особливе та одиночне. Вони між собою тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, нашаровуються один на одного і на практиці нероздільні. Кожний військовослужбовець одночасно виступає у всіх вказаних якостях: громадянина своєї держави (конституційний правовий статус), члена певної соціальної групи – військовослужбовця (спеціальний або родовий правовий статус), неповторної особистості (індивідуальний правовий статус). Разом з тим, слід зазначити, що в основі всіх статусів знаходиться статус людини відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

1.2 Зарубіжний досвід забезпечення захисту прав військовослужбовців

Армія – це інституція, яка відповідає за захист держави та громади. Боротьба є сенсом існування цієї інституції, самою метою її існування, і це зв'язано з конкретними обмеженнями правил щодо єдності, ієрархії, дисципліни та дотримання наказів.

Парламентська асамблея Європейського Союзу нагадує про багато текстів, які вона прийняла щодо сприяння дотриманню прав людини в збройних силах, і відзначає їхню актуальність та важливість. Асамблея вважає, що військовослужбовці збройних сил є громадянами в уніформі, які повинні користуватися тими самими фундаментальними свободами, в тому числі викладеними в Європейській конвенції з прав людини і переглянутій Європейській соціальній хартії і такий самий захист їхніх прав і гідності, як і будь-якого іншого громадянина, в межах, які накладаються особливою вимогою військового обов'язку. З припиненням призову на військову службу та професіоналізації збройних сил у кількох країнах, у той час, коли армії багатьох держав-членів бачать дії на одних і тих самих театрах дій, Асамблея рішуче

підтримує спільні принципи, якими слід керувати під час армійських дій і регулювати умови, за яких вони виконують свої обов'язки. Від військовослужбовців збройних сил не можна очікувати дотримання гуманітарного права та прав людини під час своїх операцій, якщо повага до прав людини не гарантована в армії. Тому важливо, щоб зусилля Ради Європи щодо визначення керівних принципів щодо захисту прав людини в збройних силах супроводжувалися політикою держав-членів щодо підвищення обізнаності щодо прав людини серед їх власного військового персоналу. Асамблея зазначає, що, незважаючи на неодноразові запити до держав-членів, становище військовослужбовців у деяких державах щодо прав, якими вони користуються відповідно до Європейської конвенції з прав людини та прецедентного права Європейського Союзу та Суду з прав людини далеко не задовільнее та висловлює жаль з приводу того, що багато обмежень у здійсненні своїх прав військовослужбовцями в деяких державах-членах перевищують те, що є прийнятним за умовами Конвенції. Асамблея також висловлює занепокоєння щодо того, що досі мало уваги приділяється військовому правосуддю, військовим дисциплінарним і кримінальним процедурам, і вважає, що з огляду на різноманітність правових і судових систем у державах-членах було б корисно провести порівняльне правове дослідження. з метою заохочення прав військових на свободу, безпеку та справедливий суд [60].

Асамблея вважає, що Рада Європи повинна приділяти більше уваги питанню статусу жінок у збройних силах. Дуже багато жінок-військовослужбовців піддаються сексуальним домаганням. Питання доступу до військових обов'язків і певних посад у збройних силах, кар'єрних структур і рівних прав мають відношення до дискримінації жінок, питання, яке саме по собі потребує глибокого розгляду. Асамблея незадоволена та приголомшена становищем військовослужбовців в арміях деяких держав-членів, які зазнають жорстокого поводження, інституціоналізованого залякування, насильства та тортурів, що є надзвичайно серйозним порушенням їхніх прав. Це стосується «дідовщини», яка, незважаючи на періодичні скарги військовослужбовців, залишається звичайною практикою у збройних силах окремих

країн. Асамблея нагадує, що право на відмову від військової служби з мотивів совісті є невід'ємним компонентом права на свободу думки, совісті та релігії, як це гарантовано Загальною декларацією прав людини та Європейською конвенцією з прав людини. Асамблея просить держави-члени забезпечити справжній та ефективний захист прав людини військовослужбовців, зокрема дозволити членам збройних сил приєднуватися до професійних представницьких асоціацій або профспілок, які мають право обговорювати питання, пов'язані з винагородою та умовами найму, і створювати консультативні органи на всіх рівнях із залученням вищезазначених асоціацій або профспілок, що представляють усі категорії персоналу; запровадити там, де такого закладу ще немає, автономну цивільну інституцію військового омбудсмена, яка буде відповідати за заохочення основних прав військовослужбовців, забезпечення дотримання таких прав, надання правової допомоги військовослужбовцям та прийом скарг про порушення свого права та до кого військовослужбовці можуть конфіденційно звертатися у випадках трудових спорів або інших питаннях, що виникають у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків [55].

Варто зазначити, що дуже актуально постали питання у сфері виборчого права, а саме:

- сьогодні потрібно зняти існуючі обмеження виборчих прав військовослужбовців;
- дозволяти членам збройних сил і військовослужбовцям вступати в легальні політичні партії;
- прийняти або змінити законодавство та нормативні акти з метою забезпечення їх відповідності Європейській конвенції з прав людини та прецедентному праву Європейського суду з прав людини, включаючи військові кодекси та внутрішні військові розпорядки, які повинні чітко встановлювати права та обов'язки особового складу збройних сил;
- запровадити у законодавство кожної країни забезпечення військовослужбовцям право стати на облік за релігійними переконаннями в будь-

який час, а саме до, під час або після проходження військової служби, а також право кадрових військовослужбовців на отримання статусу військовослужбовців за релігійними переконаннями;

– терміново вжити, у разі необхідності, необхідних заходів, щоб покласти край скандальним ситуаціям і практикам залякування в збройних силах і покласти край змові мовчання в збройних силах, яка забезпечує безкарність таких дій;

– забезпечити ретельне, відкрите та швидке розслідування кожного випадку порушення, до якого доведено увагу органів влади, а також притягнення винних до відповідальності та відповідальності [56].

Асамблея рекомендує Комітету міністрів підготувати та прийняти керівні принципи у формі нової рекомендації для держав-членів, спрямованої на гарантування дотримання прав людини в збройних силах та всередині них, спираючись на Європейську конвенцію з прав людини та судову практику Європейського суду з прав людини, попередні рекомендації Комітету міністрів, рекомендації Парламентської асамблеї та Комісара з прав людини Ради Європи. Керівні принципи щодо прав військовослужбовців, незалежно від їхнього статусу – військовозобов'язаних, добровольців чи кар'єрних військовослужбовців – мають включати принаймні перелічені нижче права і члени збройних сил повинні користуватися такими основними правами та свободами як:

– право на життя (однак, маючи на увазі небезпеку, притаманну професії військового);

– право на захист від тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

– заборона рабства, підневільного стану, використання робіт, несумісних із призначенням на службу національної оборони, та примусової чи обов'язкової праці;

– право на судовий захист у разі порушення їхніх прав;

– право на свободу та безпеку;

– право на справедливий розгляд незалежними судами;

– право на оскарження;

- заборона дискримінації;
- право на свободу думки, совісті та релігії;
- право на повну реалізацію громадянських прав, зокрема права голосу;
- право на повагу до власності;
- право на шлюб і створення сім'ї.

Члени збройних сил повинні користуватися наступними основними свободами та правами, які, однак, можуть бути предметом певних обмежень:

- право на свободу вираження поглядів;
- право на свободу зібрань і асоціацій;
- право створювати профспілки та входити до політичних партій;
- право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції.

Будь-які обмеження щодо здійснення та використання членами збройних сил прав, повинні відповідати таким конкретним критеріям: вони повинні мати легітимну мету, суворо виправдовуватися потребами та специфікою військового життя, дисципліни та навчання і бути пропорційними поставленій меті; вони повинні бути відомі, передбачені і суворо визначені законом і відповідати положенням конституції; вони не повинні невинувато загрозувати фізичному або психічному здоров'ю членів збройних сил або ставити під загрозу; повинні поважати обмеження, встановлені Європейською конвенцією з прав людини. Члени збройних сил також повинні користуватися економічними та соціальними правами, зокрема:

- право на гідне та достатнє житло/проживання;
- право на справедливу винагороду та пенсію за вислугу років;
- право на охорону здоров'я та безпеку праці;
- право на гідне і достатнє харчування.

Члени збройних сил повинні бути проінформовані про свої права та пройти підготовку для отримання вищої освіти [57].

Європейські інститути мають дієві механізми захисту основних прав та свобод військового персоналу.

Завдяки міжнародним договорам, які ратифікували більшість європейських

країн права людини досягли вершини своєї легітимності. Повага до прав людини є правовою основою демократичного суспільства, в якому військові мають визначальну роль. У комплексному підході європейських інституцій, захищаючи і просування прав людини військовослужбовців є передумовами для регіональної єдності, стабільності та безпеки. Європейські документи дають інтегроване розуміння поняття прав і свобод по відношенню до особливого статусу військовослужбовців у суспільстві, що є регламентованими нормами поведінки. Сприяння розвитку культури поваги до фундаментальних цінностей прав людини як у процесі військової освіти, так і навчання, а також при виконанні своїх конкретних завдань, є інструментом для підтримки порядку, дисципліни та морального духу армії взагалом [61].

Право на життя є непорушним правом будь-якої людини, в тому числі військовослужбовця. Вони не повинні потрапляти в небезпечні для життя ситуації, за винятком законних військового призначення. У діях за участю військових необхідно враховувати загрозу життю і будь-яка підозріла смерть має бути розслідувана. У Рекомендації Ради Європи зазначено, що військовий персонал ніколи не повинен бути засуджений до смертної кари або страчений. Причому тортури або нелюдське або поведження, що принижує честь та гідність, також не може застосовуватися до військовослужбовців та більш уразливих груп, цим групам слід приділяти особливу увагу. Ці Рекомендації захищають військовослужбовців від обов'язку проходити примусову чи обов'язкову службу і ще вони не можуть виконувати завдання, несумісні з їхніми обов'язками, за винятком екстрених, таких як цивільна допомога, однак це положення виключає військову службу з категорії примусової праці. У Рекомендації також зазначено, що «влада не повинна встановлювати для професійних військовослужбовців тривалість служби, яка буде складати необґрунтоване обмеження їхнього права залишити збройні сили і буде вважатися примусовою працею» [57].

Що стосується військової дисципліни, то європейський документ визнає право держав організувати власну систему дисципліни та використовувати в цьому

поле дискреції відношення. Колективне покарання має бути заборонено, а держава повинна забезпечити справедливе оскарження перед вищим і незалежним судом. Однозначно встановлено, що військовослужбовці користуються правом на свободу та недоторканність. Навіть коли військовослужбовця заарештовують чи затримують, його необхідно своєчасно інформувати про будь-які звинувачення та процесуальні права. Держави повинні встановити процедурні гарантії для військовослужбовці, які повинні мати гарантований доступ до процесу протягом розумного часу як в кримінальні, так і цивільні справи. Повага до приватного та сімейного життя, житла та листування для військовослужбовців є конкретно передбачено в Рекомендації Ради. Обмеження цього фундаментального правила можна зробити лише тоді, коли є справжня проблема національної безпеки. Розслідування, які заважають з конфіденційністю дозволено лише за наявності обґрунтованих підозр щодо виникнення злочину або це необхідно для цілей перевірки безпеки найвищого рівня. Військовослужбовці повинні користуватися свободою думки, совісті та релігії. Специфіка військового життя може призвести до обмежень цього права пропорційно переслідуваній меті, але лише із застосуванням принципу недискримінації. Рекомендація визначає статус особи, яка відмовляється від військової служби з мотивів совісті, для новобранців, які відмовляються служити обов'язкову військову службу та кому запропонувати альтернативну цивільну службу. Крім того, професійним солдатам слід надати реальну можливість залишити збройні сили з релігійних мотивів.

Питання, що стосуються найбільш суперечливих прав: свободи вираження поглядів військовослужбовці (що також включає свободу мати думку, отримувати та передавати інформація та ідеї) включені в цю Рекомендацію. У тексті йдеться про положення Європейської Конвенції з Прав Людини, які передбачають, що право на свободу вираження поглядів не може бути обмежене, відповідно до принципу пропорційності, з метою захисту національної безпеки, територіальної цілісності і громадської безпеки, громадського здоров'я, репутації або права інших осіб. Спеціальна норма в тексті регламенту стосується також можливості обмеження

вільних висловлювань про захист військової дисципліни, якщо існує загроза її підриву. Так само, з точки зору національної безпеки, обмеження щодо права на мирні зібрання і свободні асоціації. Прямо передбачено, що військовослужбовцям має бути надано право бути частиною професійних організацій щодо захисту їхніх прав та інтересів. Тим більше, де обмеження щодо цього права існує, «продовження обґрунтування таких обмежень, що має бути переглянуто та непотрібні та непропорційні обмеження права на зібрання та асоціації бути піднятими». Інші важливі положення стосуються політичних прав, якими може користуватися військовослужбовець з певними законними обмеженнями. Крім того, до соціально-економічних прав військовослужбовців належать: право на шлюб, право на захист свого майна, право на отримувати справедливу винагороду та пенсію за вислугу років, право на гідне та достатнє харчування. Крім того, держави повинні забезпечити право цієї категорії персоналу на гідність (включаючи право не піддаватися сексуальним домаганням), охорону здоров'я (надання часу для відпочинку та включення їх у процес військової підготовки та планування бойових дій, охорони здоров'я, лікування, компенсація за втрату працездатності і заходи безпеки на робочому місці для запобігання нещасним випадкам та професійні захворювання. Держави повинні вживати відповідних заходів для захисту здоров'я особового складу збройних сил які зазнали епідемії або інших захворювань. Документ чітко вимагає, щоб держави-члени «забезпечили відповідним чином засоби і дії, включаючи, де це доречно, широке розповсюдження цих рекомендацій серед компетентних цивільних і військових органів влади та членів збройних сил, з метою підвищення обізнаності про права людини та основні свободи військовослужбовців збройних сил, а також забезпечити навчання, спрямоване на підвищення їх знань про права людини».

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) здійснює захист прав людини, які вважаються ключовою складовою демократичного громадянського суспільства, це являється одним із напрямів стратегічного інтересу ОБСЄ, найбільшої регіональної організації безпеки. Через Бюро з демократичних інститутів

і прав людини (БДПЛ), ОБСЄ виступила, щоб «чітко визначити ті демократичні, конституційні, основні та правові принципи, що гарантують здійснення всіма інститутами державної влади, відповідно до законів, прийнятих народом, через його демократично обраних представники». Прийнятий на Форумі з безпеки співробітництва в Будапешті Кодекс поведінки на Військово-політичні аспекти безпеки є довідковим документом, який підкреслює центральну роль збройних сил у демократичному суспільстві, окреслюючи принципи державного контролю за збройними силами військ, їх цивільний і парламентський нагляд і права військового персоналу. У Кодексі поведінки чітко зазначено, що «кожна держава-учасниця забезпечить цим військовослужбовці, воєнізовані війська та персонал сил безпеки зможуть насолоджуватися та здійснювати свої права людини та основні свободи, відображені в документах ОБСЄ та міжнародному законодавстві, відповідно до відповідних конституційних і правових положень та вимог служби». У документі також наголошується на важливості забезпечення кожного члена держави гарантіями основних права і свобод для військовослужбовців, відображаючи їх права у відповідних законах чи інших документах. Крім того, кожна держава повинна встановити правові та адміністративні процедури для забезпечення здійснення та контролю за дотриманням прав людини яку будуть поважати в збройних силах. Військовослужбовці повинні бути підготовлені в області гуманітарного права, знати про міжнародні договори та положення, пов'язані зі збройними конфліктами та про їх основні права і свободи. Для імплементації Кодексу поведінки Форум співробітництва в галузі безпеки та Центр запобігання конфліктам проводить низку заходів. Держави-члени обов'язкові повинні надати інформацію про їхній прогрес у виконанні положень, погоджених у документі який було прийнято у Будапешті та спрямовано на зміцнення довіри та прийнятті найкращих стандартів поведінки в результаті практики. Вищезазначеними організаціями виступили: організація з безпеки та співробітництва в Європі, Бюро з демократичних інститутів і прав людини, Центр демократичного контролю над зброєю Сили у 2008 році, Довідник з прав людини та основних свобод збройних сил.

Особовий склад сил – справжній путівник у військовій сфері, який поєднує практичні аспекти з актуальними юрисдикція. Посібник містить огляд правових норм, політики та інструментів забезпечення рамок, в межах яких особовий склад збройних сил насолоджується своїми правами. Крім того, Посібник також адресовано тим, хто відіграє певну роль у механізмі просування та захисту прав людини: політики, судді, військовослужбовці, професійні військові асоціації та неурядові організації, а також теоретики та практичні працівники в галузі права або військової науки. Для збору інформації про практику та політику Бюро з демократичних інститутів і прав людини та Женевський центр демократичного контролю над збройними силами разом із Урядами держав-членів ОБСЄ організували дві конференції: Перша конференція яка була присвячена дотриманню прав людини в збройних силах відбулася у Берліні в вересні 2006 р., в жовтні відбулася конференція військових союзів та асоціацій (Бухарест, жовтень 2006). Обидва заходи були спрямованих на визначення різних шляхів забезпечення захисту прав людини у збройних силах, державах-членів ОБСЄ та налаштовані на подальше сприяння прийняттю відповідних спільних стандартів. Посібник ОБСЄ наголошує на важливості дотримання принципів пропорційності і відсутності дискримінації в ієрархічних відносинах між військовослужбовцями, ставлення під сумнів проходження служби у збройних силах уразливих груп у цьому відношенні (жінок, сексуальних чи етнічних меншин). Крім того, посібник пропагує культ поваги до військовослужбовців, пропонуючи вказує на прийняття в процесі навчання та навчання програм підвищення обізнаності толерантності та сприйняття різноманітності. Відповідне навчання розглядається як засіб поширення інформації щодо основних права та свобод військового персоналу, як внутрішньо прийнятих, і таких які впливають з міжнародні конвенції та зобов'язання ОБСЄ. Особливо командири повинні знати важливість і необхідність захисту прав підлеглого персоналу, тому необхідно підвищити обізнаність про проблеми, які можуть призвести до несправедливості. Створення незалежних наглядових органів також є важливим. Обмеження щодо здійснення військовослужбовцями основних прав і

свобод можуть бути накладеним для захисту справ державного значення. За міжнародними договорами основоположні такі права, як свобода вираження поглядів або асоціації, можуть зазнавати певних обмежень згідно з обов'язковим включенням цих положення у відповідні закони. Ці обмеження мають бути законними і прямо пропорційні переслідуючій меті безпеки [64].

У рамках механізму захисту основних прав військовослужбовців, основна відповідальність лежить на кожній окремій державі через її інститути (парламент, Уряд, Міністерство оборони), а також військове керівництво збройних сил. Певні представницькі органи (військові об'єднання або профспілки) повинні забезпечувати інтереси своїх членів. Омбудсмен у різних аспектах розглядає скарги на неадекватність поведінки або неналежної поведінки в армії, а також системні проблеми військової сфери та вироблення рекомендацій щодо коригувальних дій. ОБСЄ продовжує відстоювати важливу роль впровадження міжнародних стандартів та передовий досвід щодо захисту прав людини персоналу збройних сил. Наприклад, організація виступила співорганізатором круглого столу в Ризі 7 червня 2023 р. Європейська організація військових асоціацій (EUROMIL), зазначила необхідність введення ще більш жорстких санкцій для країни-терориста – російської федерації, щодо її повної ізоляції. Захід був частиною програми Бюро з демократичних інститутів і прав людини, а також гендеру та безпеки, який підтримують країни-члени ОБСЄ у створенні їхніх секторів безпеки дотримання прав людини та гендерної чутливості [59].

Судовий контроль за дотриманням прав військовослужбовців повинен особливо сумлінним у даний час. Суди мають широкі повноваження контролювати порушення прав військових державами включаючи, але не обмежуючись: нерівність, дискримінацію, зловживання владою, брак інформації або відмова в наданні інформації, неправомірне провадження. Міжнародні нормативно-правові акти є важливим джерелом захисту прав людини, а міжнародні договори з прав людини встановлюють кращу практику в багатьох випадках. Це створює міцні інституційні рамки для застосування міжнародних правил, що визнають усіх осіб, включно з

військовослужбовцями, які забезпечують міжнародну процесуальну дієздатність шляхом забезпечення права звертатися безпосередньо до міжнародних судів, а саме: Комітету з прав людини, Комітету за Ліквідація всіх форм расової дискримінації, Комітет проти тортур, Європейського суду з прав людини та ін. [58].

Суди відповідно до своєї основної мети – забезпечення застосування законів, забезпечують спосіб здійснення прав людини та основних свобод, представляючи найефективнішу сучасну систему їх захисту. Право Європейського суду з прав людини або Європейського суду справедливості показало, що військовослужбовці мають такі ж права, як і будь-який інший громадянин, але з певними обмеженнями притаманними військовій сфері, відповідно до міжнародних правил. Вирішуючи відповідні справи, суди виходять з такого права, як життя, свобода, рівні можливості, право на справедливий суд і апеляцію, право не піддаватися тортурам, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, поважати особовий склад збройних сил країни. Проте рішення Європейського суду «є не самоціллю, а обіцянкою майбутніх змін, відправною точкою процесу, який має забезпечити ефективність прав і свобод» [63].

Повага до прав людини є обов'язком для всіх громадян, включаючи членів збройних сил, а також обов'язком для держав згідно з міжнародними нормами. Військова сфера, розглядається як закрита система і потребує імперативних і примусових правил для захисту військового персоналу від можливих зловживань зсередини та ззовні організації. Застосування основоположних принципів прав людини повинно мати пріоритет у заборонені поводження з військовослужбовцями та будь-якою дискримінацією. Міжнародний механізми сприяння і захисту прав людини базуються як на концептуальних, так і на регулятивних нормах, а також на роботі на місцях з метою розповсюдження та інформування людей щодо фундаментальних цінностей, якими необхідно користуватися. Отже, загальний і спеціальний характер прав людини у міжнародному гуманітарному праві має бути інтегровано в освіту та підготовку процесів, щоб їх знали військові та виховувати їх у дусі дотримання із встановленими стандартами. Документи, прийняті на

міжнародному рівні, є гарантіями європейських інституцій активного забезпечення реалізації основних прав людини у військовій сфері. Практичне застосування європейських правил і повага до основних прав людини у військовій сфері призведе до підвищення морального компоненту бойової потужності та породить одноманітність підходу, особливо в контексті багатонаціональних операцій.

РОЗДІЛ 2.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

2.1. Система та механізми захисту прав військовослужбовців

Захист прав військовослужбовців є одним з пріоритетних напрямків державної політики України. Це пов'язано з особливим статусом військовослужбовців як осіб, які несуть відповідальність за захист держави та її інтересів. Основними механізмами захисту прав будь якої людини є законодавство України.

До основних нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту прав військовослужбовців відносяться:

- Конституція України: загальні положення про права людини і громадянина, зокрема, право на життя, здоров'я, гідні умови праці та відпочинку;
- Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: основний закон, що регулює питання соціального забезпечення, пенсійного забезпечення, медичного обслуговування, житлових умов та інших аспектів життя військовослужбовців;
- Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»;
- Закон України «Про статус ветеранів війни» та інші.

Система захисту прав військовослужбовців:

Система захисту прав військовослужбовців в Україні включає в себе комплекс заходів, спрямованих на забезпечення їхніх прав та законних інтересів. Основними елементами цієї системи є:

- правова регламентація: систематичне вдосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері військової служби;

- соціальні гарантії: забезпечення військовослужбовців житлом, медичним обслуговуванням, пенсійним забезпеченням та іншими соціальними пільгами;
- правова допомога: надання військовослужбовцям безоплатної правової допомоги.
- контроль за дотриманням законодавства: проведення перевірок органів військового управління на предмет дотримання законодавства про соціальний і правовий захист військовослужбовців;
- міжнародне співробітництво: співпраця з міжнародними організаціями в галузі захисту прав людини та військовослужбовців.

Також до механізмів захисту прав військовослужбовців відносяться:

- судовий захист: можливість звернення до суду для захисту своїх порушених прав;
- військові прокуратури: організації, що здійснюють нагляд за додержанням законів у Збройних Силах України;
- військові частини (підрозділи): командири військових частин (підрозділів) зобов'язані забезпечувати дотримання прав своїх підлеглих;
- громадські організації: захист прав військовослужбовців також здійснюють громадські організації ветеранів, правозахисні організації.

Важливо зазначити, що система захисту прав військовослужбовців в Україні постійно вдосконалюється. Однак, залишаються ще багато проблем, які потребують вирішення, таких як:

- недостатнє фінансування системи соціального захисту військовослужбовців;
- корупція в органах військового управління;
- порушення прав військовослужбовців під час проведення антитерористичної операції;
- порушення прав військовослужбовців під час проведення операції об'єднаних сил.

Захист прав військовослужбовців є надзвичайно важливим аспектом у будь-якій державі, особливо в умовах збройних конфліктів. В Україні, зважаючи на

триваючу війну, це питання набуває особливої актуальності [49].

Основні механізми захисту прав військовослужбовців можна поділити на такі групи:

- нормативно-правові гарантії;
- спеціальне законодавство;
- інституційні механізми.

До інституційних механізмів відносяться:

– військові прокуратури, які здійснюють нагляд за додержанням законів у Збройних Силах України та захищають права військовослужбовців;

– суди: розглядають справи про порушення прав військовослужбовців, забезпечують судовий захист.

– омбудсман – уповноважений з прав людини: може розглядати скарги військовослужбовців на порушення їхніх прав;

– громадські організації ветеранів: надають правову допомогу, захищають інтереси військовослужбовців;

– міністерство оборони України: відповідає за загальне керівництво Збройними Силами України, забезпечує дотримання прав військовослужбовців.

– соціальні гарантії;

– пенсійне забезпечення: спеціальні умови пенсійного забезпечення для військовослужбовців;

медичне забезпечення: безкоштовне медичне обслуговування, санаторно-курортне лікування;

– житлові гарантії: забезпечення житлом або його компенсація;

– соціальні пільги: знижки на комунальні послуги, безкоштовний проїзд у транспорті;

– міжнародний захист.

Варто зазначити, що Україна є учасником багатьох міжнародних договорів з прав людини, які поширюються і на військовослужбовців.

Міжнародні організації: ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші міжнародні

організації здійснюють моніторинг дотримання прав людини в Україні, в тому числі прав військовослужбовців.

Незважаючи на наявність значного законодавчого та інституційного забезпечення, багато проблем залишаються не визначеними, серед яких:

- недостатнє фінансування: не завжди забезпечується належне фінансування заходів соціального захисту військовослужбовців;
- корупція: корупційні прояви призводять до порушення прав військовослужбовців;
- бюрократія: складні процедури отримання соціальних пільг та компенсацій.
- психологічні травми: військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, потребують додаткової психологічної допомоги, а також потребують психологічної допомоги члени їх сімей.

Система захисту прав військовослужбовців в Україні постійно розвивається і вдосконалюється. Однак, для забезпечення ефективного захисту прав військових необхідні подальші зусилля з боку держави, громадських організацій та міжнародного співтовариства [36].

Посилення захисту прав військовослужбовців є одним із головних питань сьогодення. Такі питання зазвичай розглядаються на багатьох заходах, конференціях, круглих столах тощо. Саме питання посилення прав військовослужбовців обговорюються на міжвідомчих нарадах за участю представників уряду, правоохоронних органів та громадськості. За результатами проведених заходів за минулий рік було визначено, що більшість скарг військовослужбовців пов'язані з відмовою розглядати звіти про направлення їх на військово-лікарські комісії (ВЛК), надання відпусток та виплату грошового забезпечення. Головне управління захисту прав військовослужбовців Міноборони, створене за ініціативи міністра оборони, за три місяці роботи розглянуло вже майже тисячу звернень. «У нас є три основні категорії звернень щодо захисту прав військовослужбовців. Перш за все, це порушення, пов'язані з відмовою у розгляді та погодженні рапортів для направлення до РНБО, наданням щорічних відпусток та

відпусток за сімейними обставинами, видачею посвідчень учасника бойових дій, а також недотримання строків їх розгляду. Друга категорія – виплата грошового забезпечення та додаткової винагороди як за участь у бойових діях та виплати військовослужбовцям, які перебувають на стаціонарному лікуванні у зв'язку з отриманими пораненнями. Третя категорія – це родичі військовослужбовців, виплати чи компенсації яких ускладнені службовими розслідуваннями загибелі чи поранення їхніх родичів». Громадськість та Міністерство оборони спільно працювали над розробкою необхідних законодавчих змін, спрямованих на вирішення цих проблем та запобігання подібним порушенням у майбутньому. Заступник міністра оборони також додав, що зараз необхідно не лише посилити захист прав військовослужбовців у цих процесах, а й знайти системні рішення, які дозволять унеможливити подібні порушення в майбутньому. Для цього у співпраці з представниками громадськості вже розроблено необхідні зміни до закону. Для уникнення подібних інцидентів у майбутньому планується чітко врегулювати порядок доступу до офіційних матеріалів розслідування для забезпечення своєчасного оформлення виплат та компенсацій. Новостворене Головне управління захисту прав військовослужбовців повинно реагувати на кожне звернення. Головне завдання управління – забезпечити захист прав та інтересів кожного військовослужбовця та членів його родини, тобто створити такі умови, коли люди будуть почувати себе в безпеці. Україні потрібно імплементувати нову Європейську стратегію внутрішньої безпеки, яка допоможе забезпечити інтеграцію безпеки в українське законодавство. Це повинен бути новий Європейський план дій проти злочинів всередині держави, а саме протидія торгівлі наркотиками, згідно з яким державні правоохоронні органи будуть працюватимемо з партнерами, щоб закрити маршрути та бізнес-моделі наркоторговців, потрібен новий порядок у боротьбі з тероризмом, спрямований на вирішення нових і нових загроз і застосування більш жорсткого підходу до проявів тероризму. та боротьби з цим явищем.

Україні важливо дотримуватись чесної та твердої позиції щодо міграції Міграція – це європейський виклик, на який необхідно відповідати європейським

рішенням. Щоб ефективно керувати міграцією, спираючись на солідарність, необхідно імплементувати Пакт про міграцію та притулок і сформулювати наше перспективне бачення в першій п'ятирічній Європейській стратегії міграції та притулку запропонувати новий спільний підхід до повернення, щоб прискорити та спростити процес продовжувати розвивати стратегічні відносини з країнами, що не входять до ЄС працювати з державами-членами, щоб відкрити легальні шляхи для міграції, виходячи з потреб наших економік і регіонів у навичках.

Захист прав військовослужбовців під час виконання ними обов'язків. Військовослужбовці відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та оборони держави, тому їх права мають бути захищені як у мирний, так і в бойовий час. Захист прав військовослужбовців під час виконання службових обов'язків є важливою складовою правової системи, яка гарантує належне виконання службових обов'язків, дотримання законності, забезпечення соціальних гарантій. Варто розглянути основні аспекти захисту прав військовослужбовців та надати рекомендації щодо правового супроводу цих питань. Основні права військовослужбовців: військовослужбовці мають ряд прав, які забезпечують їх захист і підтримку під час виконання службових обов'язків. Основні права включають: право на гідні умови служби. Військовослужбовці мають право на безпечні умови служби, включаючи забезпечення належним житлом, харчуванням, медичним та технічним забезпеченням. Правові аспекти захисту прав військовослужбовців: захист прав військовослужбовців регулюється законодавством України, зокрема Конституцією України, Законами України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» та інші нормативні акти. Юридичний та правовий супровід військовослужбовців є важливим аспектом захисту їх прав. Консультація юриста допоможе військовослужбовцям та членам їхніх сімей розібратися у всіх нюансах законодавства, підготувати необхідні документи та представити інтереси військовослужбовця в суді чи в органах військового управління. Сучасні технології дозволяють отримати допомогу юриста онлайн, що є

зручним способом отримати юридичний супровід без необхідності особистої присутності. Адвокат онлайн може надати як усні, так і письмові консультації, що дозволяє оперативно вирішити питання щодо захисту прав військовослужбовців. Важливість юридичного висновку: отримання правового висновку є важливим етапом у процесі захисту прав військовослужбовців. Юридичний висновок допоможе оцінити правові наслідки тих чи інших дій і переконатися в правильності оформлення всіх документів. У письмовій консультації можна отримати детальні роз'яснення з правових питань та рекомендації щодо подальших дій. Це особливо важливо, якщо у вас є складні питання або потрібні роз'яснення щодо процедури захисту прав. Основні механізми захисту прав: для захисту прав військовослужбовців передбачено декілька механізмів забезпечення справедливості та дотримання закону: внутрішні механізми військових споруд. Військовослужбовці можуть звертатися за захистом своїх прав до свого начальника. Командири зобов'язані розглядати звернення та вживати заходів для вирішення проблем. Щодо звернення до правозахисних організацій: військовослужбовці можуть звертатися до правозахисних організацій, які надають підтримку та допомогу у захисті прав військовослужбовців. Судовий захист: військовослужбовці мають право звернутися до суду у разі порушення їхніх прав. Судовий захист є важливим механізмом забезпечення справедливості та захисту прав військовослужбовців. Захист прав військовослужбовців під час виконання службових обов'язків є важливою складовою правової системи, яка гарантує дотримання законодавства та забезпечення соціальних гарантій. Для належного виконання службових обов'язків важливо знати свої права та мати доступ до кваліфікованої юридичної підтримки. Консультація юриста та правовий висновок допоможуть уникнути юридичних помилок та забезпечити належний захист прав військовослужбовців. Онлайн допомога юриста та письмова консультація роблять процес отримання правового супроводу більш зручним та доступним, що дозволяє швидко отримати необхідну допомогу та прийняти правильні рішення у процесі захисту прав військовослужбовців [33, 40].

Права людини затверджуються у всьому світі через міжнародні конвенції та угоди реалізується на національному рівні в положеннях конституції та законах, які виражають основ соціальні цінності, спрямовані на задоволення фундаментальних потреб чи особистих прагнень у суспільстві та державі контекст. Згідно з міжнародними нормами, основні права людини ґрунтуються на принципі гідності та свободи особистості, отже ці права та свободи людини просуваються та захищаються не лише в межах держави, а й на міжнародному рівні через міжнародне публічне право. Людина розглядається як окрема особа, а не як громадянин держава, яка володіє громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами¹, які захищаються інструменти, що виходять за межі національних кордонів. Міжнародно-правова база щодо прав людини складається з прийнятих документів і застосовується Організацією Об'єднаних Націй (ООН): Статут ООН, Загальна декларація прав людини права та два пакти ООН від 1966 р. Ці рамки довели свою дійсність з часом, залишаючись актуальними назавжди, як підтвердив Генеральний секретар ООН Кофі Аннан: «людина права є основою людського існування та співіснування; що права людини універсальні, неподільний і взаємозалежний; і що права людини лежать в основі всього, що ООН прагне досягти миру та розвитку». (Організація Об'єднаних Націй 1997). На європейському рівні фактично закріплено створення Ради Європи ідея єдності між державами-членами для просування та захисту прав людини. The колективна гарантія того, що європейські держави зобов'язуються поважати фундаментальні принципи демократії, заснованої на захисті основних прав, було підписання Європейського Конвенція з прав людини (ЄКПЛ) – європейський документ, який відображає взаємозалежність між міжнародною безпекою та захистом прав людини. Усі суспільства створили інституціоналізовані інструменти для захисту цінностей і принципи, викладені в основних законах, а також для підтримки та розвитку потенціалу захищати територіальну цілісність, єдність і суверенітет держави. демократія на нормативному рівні має свої орієнтири у фундаментальних цінностях і правах. с щодо нормативних претензій і питання про те, чи справді вони можуть

бути реалізовані, вони є вирішальні точки будь-якого політичного компаса». (ГОМБЕР 2012). Іншими словами, складова влада і стабільність суспільства, включаючи основні права і свободи, захищені державні елементи влади, в яких військова функція відіграє важливу роль. Спосіб, у який держава вирішує законодавчо закріпити основні права військових особового складу залежить становище збройних сил у суспільстві. Розгляд такої теми є а актуальне питання, оскільки «у демократичному суспільстві армія виконує необхідні функції не лише для оборони та соціальної згуртованості, але й для захисту прав людини: безпека – це а основоположне право, оскільки воно є необхідною умовою для користування свободами та звуження прогалін, як результат від нерівності». (Рада Європи 2002). Деякі європейські установи та організації, в яких Румунія має статус члена, прийняли набори правил щодо основних прав і свобод, які застосовуються до військових персоналу, щоб створити загальну територію, у якій стосується захисту військові висвітлюються як частина глобального процесу трансформації до об'єднання Європа, заснована на загальноновизнаних цінностях [47].

Рада Європи Рада Європи, завдяки своїй головній меті досягнення більшої єдності між її членів шляхом прийняття загальних правил, зазначених у її Рекомендації CM/Rec(2010)4 Комітету міністрів до держав-членів щодо прав людини членів збройних сил (Рада Європи 2010) незаперечна важливість гарантування поваги до основні права військовослужбовців, враховуючи особливості військового життя та його вплив на особисту ситуацію членів збройних сил. Ряд інших документів щодо особового складу збройних сил передували прийняттю цієї рекомендації: Рекомендація Комітету міністрів щодо відмови від військової служби з мотивів сумління служби³, а також Рекомендації Парламентської Асамблеї щодо прав людини членів збройних сил, скасування обмежень виборчого права, права на об'єднання членів професійного складу збройних сил, здійснення права на відмову від військової служби з переконань військової служби та про права людини призовників.⁴ Рекомендація Ради містить набір заходів і принципів для члена держави, які мають бути імплементовані в

національне законодавство, але, зокрема, поважатися на практиці. до мірою, в якій держава є учасником міжнародних конвенцій і договорів з прав людини та свободи, військовослужбовці повинні в контексті свого професійного життя користуватися перевагами здійснення цих прав. За певних виняткових обставин, таких як початок війни або існування надзвичайних ситуацій, що впливають на національну безпеку, держави можуть вирішити відступити від деяких зобов'язань з дотриманням принципу пропорційності по відношенню до вимог ситуації. Ці відступи не можуть стосуватися: права на життя, за винятком смертей внаслідок військових конфліктів, заборона катувань і нелюдського або принизливого поводження чи покарання, заборона рабства. Більше того, чітко наголошується, що жодне покарання не може бути застосоване без закону і права не бути судимим чи покараним двічі. Право на життя є непорушним правом будь-якої людини, в тому числі військовослужбовця. Вони не повинні потрапляти в небезпечні для життя ситуації, за винятком законних щодо військового призначення. У діях за участю військових необхідно враховувати загрозу життю [46].

2.2. Організаційно-правовий механізм забезпечення юридичних та соціальних прав військовослужбовців

Важливість забезпечення належного функціонування збройних сил будь-якої держави повсякчас є актуальним питанням забезпечення національної безпеки. Зрозуміло, що на сьогодні це питання є надзвичайно важливим для України, враховуючи збройну агресію проти України та триваючу повномасштабну війну. Утім, слід погодитись із вченими, які вважають, що за час мирного існування України у суспільстві сформувалася небезпечна ілюзія щодо непотрібності функціонування військової юстиції, військової інфраструктури, а згодом – і взагалі існування потужних збройних сил. Крізь призму цієї тенденції держава тривалий час

ігнорувала потребу формування та реалізації ефективної кадрової політики у сфері безпеки та оборони, а проблематиці порушення прав військовослужбовців не приділялась належна увага, що ставило їх перед численними соціальними ризиками, унеможлиблювало соціально безпечне життя військовослужбовців і членів їх сімей. Відповідна парадигма змінилась з початком повномасштабної збройної агресії проти України, у відповідь на яку 24 лютого 2022 року з'явилась нова візія, яка визначена Президентом України в Указі № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений того ж дня Законом України № 2102-ІХ. На його виконання були запроваджені комплексні заходи із нормативно-правового, інституційного, мобілізаційного та ін. типів забезпечення сектору безпеки та оборони, утім, сьогодні не в достатній мірі вирішеним залишається питання приведення у відповідність механізму захисту прав військовослужбовців до обставин дії триваючого воєнного стану. Враховуючи той факт, що будь-яка війна у дійсності «не ведеться згідно з принципами Великої хартії вольностей», слід констатувати, що військовослужбовці наразі виконують свої обов'язки в умовах екстремальної небезпеки, яка з об'єктивних причин не завжди може бути мінімізована. Зрозуміло, держава та суспільство в таких умовах можуть та повинні забезпечити ефективне функціонування механізму захисту прав військовослужбовців.

Розглядаючи особливості захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану спершу необхідно з'ясувати, про які саме права військовослужбовців йде мова. У контексті питання, що нами розглядається слід вести мову про необмежувані у період воєнного стану права людини, якими володіють військовослужбовці. Аналізуючи зміст ст. 64 Основного Закону України та частин 1 і 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можемо дійти висновку, що захисту підлягає низка базових прав військовослужбовців, серед іншого, право на життя, яке хоча й обмежене в реалізації у екстремальних умовах війни, утім, повинно вважатись пріоритетом (адже людиноцентристська парадигма розвитку України не припиняється в умовах воєнного стану та не обмежується лише «мирними» територіями). Також, слід виокремити право на рівність (перед законом)

і недискримінацію, що має враховуватись у кожному аспекті військової діяльності, зокрема, в оперативній військовій діяльності (наприклад, в умовах бойових операцій, стратегічного планування тощо), так і в контексті публічного адміністрування у військовій сфері та в організаційно-управлінській діяльності (насамперед, у рамках реалізації кадрової політики в частині управління персоналом, задоволення права на просування по службі, призначення на посаду, надання відпустки, притягнення до дисциплінарної відповідальності та ін.). Це означає, що жоден військовослужбовець не повинен зазнавати несправедливого поводження на основі різноманітних факторів (таких як раса, етнічна приналежність, стать, релігія, соціальний статус чи будь-які ін. ознаки), що є вкрай важливим аспектом захисту прав військовослужбовця як з позиції забезпечення соціальної безпеки таких службовців, так і з урахуванням того, що військовослужбовці наразі працюють в умовах підвищеної напруги та унікальних викликів воєнного стану. Окремо звернемо увагу на право на повагу до людської гідності військовослужбовця, на свободу та особисту недоторканність. Крізь призму цього права кожен військовослужбовець вважається особою, котра володіє людською гідністю, а тому, повинна поважатись військовим керівництвом та державою і суспільством у цілому. Як особа з людською гідністю, військовослужбовець закономірним чином володіє відповідною мірою автономії, що окреслює рамки свободи та особистої недоторканності. Разом із тим, на відміну від решти громадян, військовослужбовці (особливо в умовах воєнного стану) обмежуються у свободі пересування, спілкування, особистої діяльності, а також в ряді інших виразів свободи, що є об'єктивно необхідним з тактико-стратегічних і безпекових мотивів. Отже, умови воєнного стану є періодом, в якому можуть обмежуватись особиста автономія військовослужбовця, однак, не використовуватись в якості аргументу для заперечення його людської гідності. У зв'язку із цим, керівництво має гарантувати справедливе та гуманне ставлення до всіх військовослужбовців, шанобливо ставлячись до їх людської гідності [52, 54].

Додатково слід звернути увагу й на право військовослужбовця не бути позбавленим громадянства (права змінити громадянство), крізь призму якого за

ними зберігаються певні громадянські права, адже перебування громадянина у статусі військовослужбовця не заперечує та не зменшує права особи як громадянина, крім тих, реалізація яких може спричинити шкоду національній безпеці (тобто, відповідальність військовослужбовця та його обов'язки не повинні досягатись за рахунок втрати військовослужбовцем основних громадянських прав, крім тих, які унеможливають виконання службових обов'язків, прикладом чого є право на вільне пересування). Важливим правом військовослужбовця, що підлягає захисту, також є право на житло. З цього приводу зазначимо, що незалежно від того, чи запроваджено воєнний стан, військовослужбовець повинен володіти означеним правом. Адекватне житло, у цьому контексті, загалом означає безпечні, надійні та гідні умови життя, які забезпечують притулок, усамітнення та наявність основних зручностей, необхідних для повноцінного життя військовослужбовця. Тобто, в екстремальних умовах виконання службових обов'язків, звісно, це право не може бути реалізовано та забезпечено повною мірою в силу неможливості збалансування житлових потреб військовослужбовців та практичних і матеріально-технічних реалій виконання службових обов'язків (насамперед, на фронті). Не менш важливого значення має право військовослужбовця на шлюб і сімейні зв'язки (відносини). Хоча в умовах воєнного стану військовослужбовці можуть бути обмежені у підтриманні повноцінних подружніх стосунків (зокрема, у можливостях емоційної та фізичної близькості, що зазвичай передбачає шлюб), по можливості керівництво повинно надавати можливість реалізації такого права, коли це не ставить під ризики національну безпеку, безпеку інших військовослужбовців тощо [16, 18].

Окремо слід наголосити на важливості права військовослужбовця направляти індивідуальні або ж колективні письмові звернення, особисто звертатися до органів публічної служби (їх посадових осіб) для розгляду звернення. Це право, обумовлюючи адміністративну форму захисту прав військовослужбовців, є однією з ключових гарантій захисту прав військовослужбовців у цілому (також й в умовах воєнного стану), адже забезпечує умови, за яких кожен військовослужбовець повсякчас має змогу оскаржувати умови служби (зокрема, наявність особистого

ставлення, заснованого на дискримінаційних мотивах, неправомірне притягнення до дисциплінарної відповідальності та ін.), а отже – захищати свої права, які порушуються в рамках службово-трудова відносин. Право військовослужбовця на справедливий суд, що є правом, яке узгоджується із існуванням в Україні, як в правовій державі, судової форми захисту прав, свобод і законних інтересів, використовувати з метою захисту порушених прав має право будь-який військовослужбовець, зокрема, і в умовах воєнного стану. Додатково слід звернути увагу, що в умовах воєнного стану не обмежується право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, хоча реалізація такого права військовослужбовцем часто ускладнюється в силу умов, в яких він може перебувати, виконуючи службові обов'язки [1, 2, 35, 42].

Тобто, як вбачається, військовослужбовці володіють значним обсягом прав людини (насамперед, базових соціальних прав), які мають бути захищеними державою. Утім, слід визнати, що у практичній дійсності умови служби, зокрема, в умовах бойових дій, унеможливають реалізацію помітної частини таких прав, що є типовим не лише для України, але й для решти держав. Так, наприклад, у Франції в Кодексі оборони взагалі вказується на те, що кожен військовослужбовець в умовах бойових дій повинен охоче відмовлятися від стану безпеки, соціальних та інших прав з метою виконання службових обов'язків, а саме – самовіддано виконувати покладені на військовослужбовця завдання, а перебуваючи у полоні – повинен шукати можливості протистояти ворогу, прагнути бою та втекти з полону, приймаючи на себе реальні ризики, і усвідомлюючи, що такі дії можуть призвести до його смерті чи втрати здоров'я. Тобто, статус військовослужбовця у цілому є станом повноважного виконання особливих завдань у сфері національної безпеки та оборони, в яких військовослужбовець охоче нехтує своїми базовими соціальними правами, а держава та суспільство повинні компенсувати це, створюючи умови соціально-безпечного буття військовослужбовця, наскільки це взагалі є можливим.

З'ясовуючи специфіку соціально-правового захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану слід виходити із того, що у цьому

контексті йдеться про напрями (котрі конкретизуються у формах) соціального захисту, в яких формуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця шляхом забезпечення реалізації соціальних та ряду суміжних прав. Отже, в цьому сенсі йдеться про перспективний (позитивний) захист прав військовослужбовців, а саме про здійснення заходів соціального захисту, результатом яких є задоволення права військовослужбовця на соціальну безпеку, а також захист ряду базових прав людини, що набуває особливого значення саме в умовах воєнного стану. Основні напрями соціального захисту військовослужбовців об'єктивуються серед іншого у таких формах: оздоровчо-рекреаційній, матеріальній, житлово-побутовій, трудовправовій, страховій, пенсійній та ін., а отже в переважній частині дозволяють посилено захистити права військовослужбовців, які в умовах воєнного стану не можуть бути реалізовані у повній мірі, або ж компенсувати військовослужбовцям неможливість реалізації таких прав у повній мірі. Ведучи мову про захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану особливу увагу слід зосередити саме на їх правовому захисті, основні форми якого поділяються на наступні два типи:

– юрисдикційний тип форм захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану: форма судового захисту. Судовий захист є фундаментом забезпечення правопорядку та людиноцентристського розвитку правових систем у всіх правових, демократичних і соціальних державах світу, надаючи ефективний шлях для захисту прав людини, навіть тоді, коли це порушення вчинене державою. Аналізуючи підходи вчених до розуміння особливостей судового захисту прав людини та особливості (проблематику) судового захисту в умовах воєнного стану зазначимо, що такий вид юрисдикційного захисту, попри властиві йому проблеми залишається одним з найбільш ефективних, з огляду на статус суду в Україні, як в правовій та демократичній державі, так і зважаючи на особливості процедури захисту, гарантій судового захисту, а також обов'язковість виконання судового рішення. Так, слід зазначити, що суд в силу властивої йому незалежності та самостійності суддів може неупереджено та справедливо захищати права військовослужбовців, задовольняючи

їх непорушне, навіть в умовах воєнного стану, право на доступне правосуддя, що засвідчує актуальна судова практика. У зв'язку із цим, з початком повномасштабної збройної агресії відбулась поступова адаптація механізму судового захисту прав людини до поточних умов воєнного стану, зберігаючи при цьому правові стандарти, які дозволяють захистити права військовослужбовців, забезпечуючи таким чином функціонування правового режиму, за якого будь-які обмеження чи запроваджені заходи, що стосуються прав військовослужбовців і можливостей їх повноцінної реалізації, були юридично виправданими та пропорційними [48, 51].

Проте, судова форма захисту прав військовослужбовців характеризується певними проблемами, що позначаються на ефективності захисту прав вказаного кола суб'єктів. По-перше, слід вести мову про проблему практичної доступності правосуддя, приймаючи до уваги такі фактори: тимчасова окупація територій та евакуація судів; руйнування будівель судів в результаті бойових дій (зокрема, ворожих обстрілів територій, на яких відсутні бойові дії); обмежена можливість військовослужбовця звернутись до суду за захистом та брати без-посередню участь в судовому розгляді в умовах перебування на фронті. Тобто, проблематика практичної доступності правосуддя у контексті захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану наразі є комплексним питанням, складність якого обумовлена, серед іншого, такими факторами:

– повномасштабне військове вторгнення в Україну, яке створило суттєвий виклик для належного функціонування судової системи, тим самим впливаючи на своєчасний та ефективний розгляд справ за участю військовослужбовців, адже обумовило: потребу евакуації судів з тимчасово окупованих територій; значні фізичні пошкодження судової інфраструктури (багато будівель суду було зруйновано чи пошкоджено, а також перебувають перед ризиком пошкодження);

– військовослужбовці, а особливо ті з них, які перебувають в умовах бойових дій, не завжди мають фактичну змогу використовувати можливості судового захисту. По-друге, проблематичним є питання забезпечення прозорості судового розгляду справи про захист прав військовослужбовців (зокрема, за участю заінте-

ресованих суб'єктів громадянського суспільства), приймаючи до уваги необхідність забезпечення охорони обмеженої в поширенні інформації (зокрема, в умовах воєнного стану), яка повинна враховуватись у контексті розгляду відповідної справи. Вказане пов'язується із тим, що у судовому розгляді може міститись інформація, на яку поширено адміністративно-правовий режим секретності (зокрема, інформація, що стосується національної безпеки, військових операцій і реалізації оборонних стратегій), що ускладнює громадський контроль за справедливістю правосуддя, а саме тоді, коли така інформація є аргументом чи частиною аргументу, яким доводиться відсутність порушення прав військовослужбовця;

– форма адміністративного захисту. Цією формою захисту охоплено суб'єктів сектору безпеки і оборони, на яких покладено обов'язок захищати права військовослужбовців, зокрема, й у період дії режиму воєнного стану. Аналізуючи підходи науковців до розуміння особливостей адміністративного захисту прав військовослужбовців можемо дійти висновку, що ключовим суб'єктом, який захищає права військовослужбовців у розглядуваній формі, є безпосередній керівник військовослужбовця, якому службовець може подавати обов'язкові до розгляду рапорти, в яких міститиметься: повідомлення (також докази) про порушення його прав; пропозиції з вирішення проблеми та прохання чи вимоги вирішити ці проблеми. У тому разі, коли рапорт був проігнорований керівником, військовослужбовець може оскаржити такі дії до інших суб'єктів владних повноважень, що можуть розглядати такі скарги, зокрема до: Міністерства оборони України, Військової служби правопорядку у ЗСУ, командування Медичних Сил ЗСУ, Державного бюро розслідувань,

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

3.1. Основні напрями підвищення ефективності державного регулювання забезпечення прав військовослужбовців

Захист прав військовослужбовців на сьогодні є питанням національної значущості. Практика правозахисних організацій, система безоплатної правової допомоги та статистика різних гарячих ліній показує нам, що є прогалини та проблеми в захисті прав військовослужбовців. Водночас це вказує на ряд викликів і тенденцій в існуючій системі військової юстиції. Якісна, прозора, зрозуміла та оперативна військова система юстиції є одним із ключів до успіху не лише у захисті прав військових особового складу, а й для функціонування військової служби в цілому. Тому постійний моніторинг її ефективності та зусилля щодо її покращення є важливими. Варто зазначити, що майбутнє державне регулювання забезпечення прав військовослужбовців повинно бути тісно пов'язано з організаціями громадянського суспільства, які займаються захистом прав військовослужбовців, а саме: Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня», Волонтерський рух «Адвокати Збройних Сил України», Система безоплатної правової допомоги та іншими. Саме ці організації проводять експертні інтерв'ю з військовослужбовцями, а також з пільовиками, які проходять службу в Збройних Силах України, глибоко аналізуючи больові точки військовослужбовців у військовій системі правосуддя.

На сьогодні вкрай важливо розширювати мережу установ і організацій, які зможуть надавати допомогу військовим у випадку порушення їхніх прав. Одним із інструментів захисту прав військовослужбовців є гарячі лінії в відповідні органи,

куди військовослужбовці можуть подати скаргу, пропозицію, заяву або запит. Серед гарячих ліній, які надає держава, є телефони довіри Міністерства оборони України, Уповноваженого з прав людини Верховна Рада України, Урядова «гаряча лінія», «Гаряча лінія» командування с військ територіальної оборони тощо. Крім того, в Україні є громадські організації, які надають юридичні консультації або допомога військовослужбовцям. Наприклад, гарячі лінії в всеукраїнська правозахисна організація Юридична сотня та волонтер наразі діє рух «Юристи ЗС України». За статистикою Юридичної Сотні за період з 24.02.2022 р. можна спостерігати наступну тенденцію. У сфері кримінальної відповідальності більшість заявників були зацікавлені у відмові від виконання бойового наказу – 170 заяв, що становить 29,3% від усіх звернень у кримінальних справах. Один з найпопулярніших звернень за прогулом без відпустки – 90 звернень, або 16,9%. Дезертирство також є в першій п'ятірці з 34 зверненнями за період, що розглядається та становить 6% від усіх оскаржених кримінальних справ [22].

Існують проблеми захисту прав Порядку, який роз'яснював би військовим їхні права. Наразі немає персоналу, який зміг би допомогти та захистити права військовослужбовців. Крім звернення до начальника командирів, як це передбачено статутами ЗСУ, одним із доступних способів захисту прав військовослужбовців є звернення на гарячу лінію Міноборони. У більшості випадків гаряча лінія надає консультації чи роз'яснення з того чи іншого питання. У складних випадках, які потребують більш глибокого дослідження та аналізу, гаряча лінія реєструє запит та опрацьовує його протягом 30 днів. При необхідності, якщо гаряча лінія не може відповісти на таке звернення, воно передається уповноваженому органу, який буде зобов'язаний надати відповідь у встановлений термін. Кожне звернення має унікальний реєстраційний номер, за яким можна дізнатися стадію про розгляд звернення.

Загалом у збройних силах немає жодної структури, яка повинна системно дбати про права військовослужбовців. Існуюча система охорони прав військовослужбовців, що передбачена Дисциплінарним статутом та Статутом

внутрішньої служби, не діє. Ці проблеми частково можна вирішити шляхом створення військової поліції, одним із завдань якої буде захист прав військовослужбовців, наприкінці червня 2024 року за відповідний законопроект проголосували у першому читанні народні депутати, тепер він готується до другого читання. Ще однією проблемою є так звана «кастовість» військовослужбовців, тобто привілеювання окремих категорій. Більшість військовослужбовців вважають, що юрист у підрозділі завжди буде на боці штабу, тому що він працює на штаб. Тому на сьогодні відсутня системи дієвих органів, які б допомагали військовослужбовцям захищати їхні права та вирішувати проблеми без проблем для самих військовослужбовців, лише кілька громадських організацій наразі займаються цими питаннями. Це також можливо вирішувати шляхом особистих контактів з відповідними органами, але не централізовано і не для всіх військовослужбовців. Стосовно роботи гарячої лінії варто зазначити, що військовослужбовці бояться звертатися на гарячу лінію Міністерства Оборони, тому що, як правило, після звернення та реакції з Міністерства до частини, ставлення до військовослужбовця в частині погіршується. Бракує анонімної консультаційної лінії, яка б допомагала військовому персоналу зрозуміти ситуацію і дати поради, як діяти в тій чи іншій ситуації. Одним із проявів порушення прав військовослужбовців є застосування фізичного насильства та погроз з боку правоохоронних органів під час розслідування злочинів або грубі дисциплінарні порушення. Таке фізичне насильство часто використовується, щоб швидко «вибити» зізнання свідчення проти інших осіб. Це також порушує право військовослужбовця на адвоката. Однією з головних проблем є відсутність чіткого механізму роботи з військовими злочинами. Сьогодні розслідуванням військових злочинів займаються переважно цивільні правоохоронні органи, які не завжди розуміють і враховують специфіку військової діяльності. Невійськовій людині часто важко зрозуміти військову специфіку. Повинні бути створені суди або призначені судді, які спеціалізуються тільки на військових справах.

Застосування кримінальної та адміністративної відповідальності до Військовослужбовців Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної

прикордонної служба України, Національної гвардії України повинно бути лише за рішенням військових судів. Також виникають проблеми захисту прав інших військових формувань, що створені відповідно до законів України і у певних випадках повинні нести адміністративну чи кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством в подіях вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення. Така відповідальність не завжди відповідає суспільній небезпеці військовослужбовця, яким було вчинено певні дії та порядок притягнення особи до кримінальної відповідальності не завжди є достатньо прозорим і враховує специфіку військової справи. Так, військовослужбовця можуть покарати за запізнення після лікування у військово-медичному закладі після важкого поранення або відмови виконувати обов'язки командира, тому що він або вона раптово хворий.

Для повноцінного захисту прав військовослужбовців в Україні вкрай необхідно створити надійну систему військових судових органів, які б були спроможні ефективно розслідувати військові кримінальні правопорушення, зберігаючи при цьому баланс між державними інтересами та правами людини. Нехтування основними правами військовослужбовця як людини та класична гра в цифри військової юстиції може в кінцевому підсумку зробити добро ворогу та суттєво знизити привабливість військової служби. Вивчаючи українську військову юстицію, експерти дійшли таких висновків: Україні досі не вистачає цілісної системи військової юстиції та законодавства, здатного підтримувати дисципліну в збройних силах та ефективно запобігати порушенням прав солдатів. Практика дотримання прав людини у військовій сфері свідчить про те, що військовослужбовці та жінки є одними з найбільш уразливих груп населення, особливо в зонах бойових дій. Кримінальне законодавство щодо правопорушень проти військового порядку не є чітким, а санкції за такі порушення не чітко визначені та суттєві.

Військовослужбовці повинні користуватися всім спектром прав, гарантованих цивільним особам під час мирних процесів, відповідно до міжнародних стандартів прав людини та Конституції України. Це зумовлює необхідність встановлення додаткових шляхів та механізмів подання військовослужбовцями скарг на дії

начальників, а також належного розгляду таких скарг [44].

Аналіз вітчизняних реалій дає підстави зробити висновок про те, що в Україні загалом сформовано концептуальні та правові засади функціонування системи захисту соціальних прав військовослужбовців, тобто нормативно-правове забезпечення соціального захисту військовослужбовців відповідає вимогам сучасної армії розвиненої країни, але воно надто громіздке, складне, непрозоре, залежне від політичних подій та посадових осіб. Стабільні законні механізми реалізації державних соціальних гарантій ще не сформовані, держава не може реалізувати гарантовані військовослужбовцям пільги, компенсації та надбавки, задекларовані у нормативно-правових актах, і забезпечити права військовослужбовців на гідне утримання. Це пов'язано з низкою причин, які носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Значні труднощі у справі соціального захисту військовослужбовців обумовлені особливостями економічного розвитку країни в період суспільних трансформацій, труднощами політичного структурування українського політикуму, нагальною потребою модернізації застарілої матеріально-технічної бази та озброєння, удосконалення форм та методів військового управління. У зв'язку з цим необхідно:

- виробити концептуальні засади нормативно-правового забезпечення соціального статусу та соціального захисту військовослужбовців і на цій основі переглянути існуючу нормативну базу з метою її упорядкування, однозначності, стабільності та гарантованого бюджетного забезпечення у повному обсязі;

- на державному рівні негайно й остаточно припинити практику створення та реалізації підзаконних актів щодо обмеження соціальних виплат військовослужбовцям і усвідомити їхню антиконституційність. Формулювання “з метою зменшення навантаження на Державний бюджет України” та “з метою економії бюджетних коштів” не тільки не виправдовують неправовий характер окремих урядових розпоряджень, а й вказують на безвідповідальність і нехтування конституційними нормами;

- системно переглянути та модернізувати державні програми щодо

соціального захисту військовослужбовців в контексті їх повного фінансового забезпечення бюджетними коштами на законних засадах. Рівень та якість фінансового забезпечення реалізації соціальних програм не повинен залежати від особи, яка на кожний конкретний момент часу обіймає владну посаду, до компетенції якої входить вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців;

– активно використовувати досвід розвинених країн світу щодо забезпечення гідного соціального стану національних Збройних сил, особливо, що стосується концептуальних засад як забезпечення загалом, так і щодо пільг та надбавок зокрема;

– залучати громадські організації, неурядові фонди для фінансування окремих соціальних програм, створити правові засади громадського контролю за їх впровадженням.

Захист прав громадян є іманентною функцією демократичної держави. Ситуація, коли владні інституції самі порушують конституційні засади держави, є ненормальною й загрозовою. Необхідно змінити підходи влади до своїх громадян, щоб суспільство мало підґрунтя для глибокої поваги й довіри до неї. На сьогодні армія єдиною державною інституцією, якій довіряє все населення країни. Здійснення державою адекватного захисту соціальних прав військовослужбовців об'єктивно сприятиме підвищенню авторитету нашої влади в Україні та за її межами.

Шляхи вирішення:

Кодифікація законодавства: Створення єдиного нормативного акта, який би охоплював всі аспекти соціального захисту військовослужбовців.

Підвищення фінансування: Забезпечення належного бюджетного фінансування програм для військових.

Спрощення процедур: Впровадження електронних сервісів для отримання пільг і компенсацій.

Розширення програм реабілітації: Створення додаткових центрів медичної та психологічної допомоги.

Визнання добровольців: Розробка законодавчих актів, що гарантують

соціальний захист для добровольців.

3.2 Пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правового механізму забезпечення прав військовослужбовців

Організаційно-правовий механізм захисту прав військовослужбовців в Україні потребує постійного вдосконалення, особливо в умовах збройного конфлікту.

Насамперед, для його покращення потрібно:

- вдосконалення нормативно-правової бази;
- уточнення та розширення законодавства;
- необхідно деталізувати окремі положення законів, що стосуються соціального та правового захисту військовослужбовців, особливо щодо таких питань:
 - порядок визначення військової травми та пов'язаних з нею захворювань;
 - механізми соціальної реабілітації військовослужбовців;
 - гарантії працевлаштування після демобілізації;
 - порядок надання житла військовослужбовцям та компенсацій за його найм;
 - спрощення процедур отримання соціальних послуг та компенсацій для військовослужбовців та членів їх сімей;
- гармонізація законодавства з міжнародними стандартами: привести національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів у сфері прав людини;
 - інституційні механізми;
 - посилення ролі військових прокуратур;
 - надання військовим прокуратурам більше повноважень для ефективного захисту прав військовослужбовців;
 - створення спеціалізованих судів;

- створити спеціалізовані суди для розгляду справ, пов'язаних з порушенням прав військовослужбовців;
- розвиток інституту військового омбудсмена;
- надати військовому омбудсмену більше повноважень для незалежного розслідування скарг військовослужбовців;
- підтримка громадських організацій;
- сприяти розвитку громадських організацій, які займаються захистом прав військовослужбовців;
- соціальні гарантії;
- збільшення фінансування;
- збільшити бюджетні видатки на соціальний захист військовослужбовців;
- розширення переліку соціальних послуг;
- розширити перелік соціальних послуг, які надаються військовослужбовцям та членам їх сімей;
- індивідуальний підхід;
- забезпечити індивідуальний підхід до кожного військовослужбовця при наданні соціальних послуг;
- механізми контролю;
- прозорість та відкритість;
- забезпечити прозорість та відкритість діяльності органів військового управління;
- залучення громадськості;
- залучати громадськість до контролю за дотриманням прав військовослужбовців;
- міжнародний моніторинг;
- запрошувати міжнародних спостерігачів для моніторингу дотримання прав людини у Збройних Силах України;
- психологічна підтримка;
- забезпечити якісну психологічну підтримку військовослужбовців, особливо

тих, хто брав участь у бойових діях:

- професійна перепідготовка;
- сприяти професійній перепідготовці військовослужбовців, які звільнилися з військової служби;
- інформаційна кампанія;
- проводити інформаційні кампанії з метою підвищення обізнаності військовослужбовців про свої права та можливості їх захисту.

Реалізація цих пропозицій дозволить:

- посилити захист прав військовослужбовців.
- підвищити довіру військовослужбовців до держави.
- створити більш справедливі умови для проходження військової служби.

Важливо розуміти, що вдосконалення системи захисту прав військовослужбовців – це тривалий і комплексний процес, який потребує спільних зусиль держави, громадських організацій та самих військовослужбовців.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності адміністративно-правового захисту недоторканності військовослужбовців включає чотири основні напрями. По-перше, це напрям моніторингу законодавства, метою якого є визначення сфер діяльності та повноважень військових посадових осіб, у яких встановлено необґрунтовано великі дискреційні повноваження. Такі дискреційні повноваження дають змогу вільно тлумачити зміст правової норми та приймати рішення у чутливих з точки зору корупційних ризиків сферах. По-друге, це напрямок формування особистості військовослужбовця, під яким слід розуміти тривалий системний процес формування нетерпимості до корупційних правопорушень та усвідомлення важливості неухильного дотримання правових приписів, що має бути відображено в ціннісній структурі особистості. По-третє, це вдосконалення процесів зворотного зв'язку між усіма ланками системи військового управління з метою отримання суб'єктами демократичного цивільного контролю та внутрішньовідомчого контролю оперативної та об'єктивної інформації про причини та умови, що сприяють недобросовісній поведінці військовослужбовців.

Покращення прав військовослужбовців в Україні – це комплексне завдання, яке вимагає системних змін на різних рівнях. головним з яких є вдосконалення нормативно-правової бази.

Існуюче законодавство потребує крім суттєвих змін постійного уточнення та розширення, також потрібно деталізувати чинні закони, особливо щодо таких питань як визначення військової травми, соціальної реабілітації, гарантій працевлаштування після демобілізації, житлові питання, велика кількість ампутантів потребує особливої уваги, для цього необхідно впроваджувати нові нормативно-правові акти.

Українське законодавство має бути приведене у відповідність до міжнародних стандартів у сфері прав людини, тобто потрібна відбутись гармонізація з міжнародними стандартами:

Варто зазначити, що важливі інституційні зміни до яких можна віднести:

- посилення ролі військових прокуратур з метою надання військовим прокуратурам більше повноважень для ефективного захисту прав військовослужбовців;
- створення спеціалізованих судів які спеціалізуватимуться на розгляді справ, пов'язаних з порушенням прав військовослужбовців.

Нагальна потреба у розвитку інституту військового омбудсмена, що було зазначено вище. Військовому омбудсмену необхідно надати більше повноважень для незалежного розслідування скарг військовослужбовців.

Головним важелем впливу на державні органи та механізмом підтримки військовослужбовців сьогодні являються громадські організації. Держава зобов'язана сприяти розвитку громадських організацій, які займаються захистом прав військовослужбовців, враховучи те, що здебільшість цих організацій створено саме військовослужбовцями.

Необхідно збільшити бюджетні видатки на соціальний захист військовослужбовців, на облаштування вулиць та просторів для військових які зазнали мінно-вибухових травм та внаслідок цього зазнали каліцтво.

Перелік соціальних послуг, які надаються військовослужбовцям та членам їх

сімей, на сьогодні потребує значного розширення, при цьому мережа психологічної підтримки повинна бути доступною в будь який час. До кожного військовослужбовця при наданні соціальних послуг важливо забезпечити індивідуальний підхід, при цьому потрібен прозорість та контроль.

Щодо посилення прозорості слід зазначити, що особливо важливо забезпечити прозорість діяльності органів військового управління.

Потребує більш масштабного залучення громадськості до контролю за дотриманням прав військовослужбовців з висвітленням підсумків роботи в засобах масової інформації.

Сьогодні, коли Україна прийняла рішення і взяла шлях до Євроінтеграції Міжнародний моніторинг повинен займати одне з ключових місць у сфері захисту прав військовослужбовців. Важливо запрошувати міжнародних спостерігачів для моніторингу дотримання прав людини у Збройних Силах України.

Найважливіше завдання держави – забезпечення якісної психологічної підтримки військовослужбовців, особливо тих, хто брав участь у бойових діях. Існуюча система потребує значного вдосконалення, необхідно усунення бюрократичних механізмів та формальних підходів.

Професійна перепідготовка одна з найважливіших складових ресоціалізації військовослужбовців, які повернуться після війни, державі потрібно розповсюджувати інформацію щодо всеукраїнської програми центрів зайнятості щодо можливості отримання освіти за ваучерами. Інформація про цю професійну перепідготовку військовослужбовців, які звільнилися з військової служби повинна бути розташована у громадському транспорті, шпиталях, лікарняних закладах будь якого типу. Особливо важливо пропонувати військовослужбовцям отримати освіту психолога, яку також можливо опанувати за рахунок державної програми, це дозволить їм влосноруч вирішити багато проблем.

Інформаційні кампанії необхідно проводити в більшій кількості, з метою підвищення обізнаності військовослужбовців про свої права та можливості їх захисту.

Реалізація вищезазначених заходів дозволить:

- посилити захист прав військовослужбовців;
- підвищити довіру військовослужбовців до держави;
- створити більш справедливі умови для проходження військової служби.

Важливо розуміти, що це тривалий і комплексний процес, який потребує спільних зусиль держави, громадських організацій та самих військовослужбовців.

Досвід інших країн, особливо країн НАТО та ЄС, у сфері захисту прав військовослужбовців є надзвичайно цінним. Багато країн вже давно розробили ефективні системи, які забезпечують соціальний захист, правову допомогу та психологічну підтримку своїм військовим, тому використання досвіду інших країн допоможе використувати нові механізми захисту прав військовослужбовців.

Основні тенденції та практики, які можна спостерігати у цих країнах:

- сильна нормативно-правова база;
- чітко визначені права та обов'язки військовослужбовців, детально прописані процедури вирішення спорів та забезпечена незалежність військових судів;
- розвинені системи соціального забезпечення, які включають широкий спектр соціальних гарантій, включаючи пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, житлові програми, допомогу сім'ям військовослужбовців;
- ефективні механізми захисту прав: діяльність військових прокуратур, омбудсменів, громадських організацій, які забезпечують захист прав військовослужбовців;
- програми реабілітації та реінтеграції: сприяння успішній адаптації військовослужбовців до цивільного життя після демобілізації.
- прозорість та підзвітність: відкритість військових структур для громадського контролю, забезпечення прозорості у прийнятті рішень.

Для покращення механізму захисту прав військовослужбовців необхідно враховувати приклади країн, які мають успішний досвід:

- США: мають одну з найрозвиненіших систем ветеранських справ, яка включає широкий спектр послуг, від медичного обслуговування до освіти та житла;

- Канада: відрізняється високим рівнем соціального захисту військовослужбовців, особливо в частині психічного здоров'я;

- країни Скандинавії: мають добре розвинені системи соціального забезпечення та захисту прав людини, які поширюються і на військовослужбовців.

З цього досвіду України потрібно імплементувати:

- систематичний підхід: необхідно створити єдину систему захисту прав військовослужбовців, яка охоплюватиме всі аспекти їхнього життя;

- міжвідомча координація: посилити координацію між різними державними органами, які відповідають за соціальний захист військових;

- залучення громадськості: залучати громадські організації та ветеранські спілки до розробки та реалізації політики в цій сфері;

- міжнародне співробітництво: активно співпрацювати з міжнародними організаціями та іншими країнами для обміну досвідом та отримання технічної допомоги.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретико-методологічне і науково-практичне обґрунтування процесу захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей. На підставі проведеної роботи можна зробити висновки, що на сьогодні в Україні, в умовах інтеграції України до Європейського Союзу відбувається радикальне переосмислення відносин держави і суспільства відносно забезпечення захисту прав військовослужбовців.

З'ясовано, що в найближчі сторки в Україні необхідно створити чітку і стабільну нормативно-правову базу, яка:

- гарантує повне бюджетне забезпечення соціальних прав військовослужбовців;
- припинить будь-які спроби обмеження прав військовослужбовців підзаконними нормативно-правовими актами.

Потрібно розробити новий закон про соціальний захист військовослужбовців, який чітко визначить їхні права та гарантії, забезпечить повне бюджетне фінансування всіх положень цього закону та буде створено ефективний механізм контролю за виконанням цього закону та запобігання його порушенням.

Визначено, що є необхідність систематично оновлювати державні програми соціального захисту військових, забезпечуючи їх фінансування на законних підставах, активно вивчати міжнародний досвід і залучати громадськість до контролю за реалізацією державних програм. Державні програми соціального захисту мають бути системними, прозорими та фінансуватися на постійній основі.

Доведено, що необхідно розробити нову концепцію соціального захисту військовослужбовців, яка забезпечить їхні права на конституційному рівні. Ця концепція має бути чіткою, стабільною і гарантувати повне фінансування. Необхідність нової концепції полягає в тому, щоб акцентувати увагу на необхідності створення нової, більш ефективної системи соціального захисту військових. Потрібно покласти край практиці довільного обрізання соціальних

виплат військовим. Україні необхідно вивчати найкращі світові практики і залучати громадськість до контролю за їх реалізацією. Адже гідне життя наших захисників – головний обов'язок держави і суспільства.

Досвід інших країн свідчить, що ефективний захист прав військовослужбовців можливий за умови комплексного підходу, який включає як законодавчі зміни, так і розвиток інституцій, соціальних програм та громадянського суспільства. Україна має всі можливості для побудови такої системи, яка забезпечить гідні умови життя та служби для своїх захисників.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку. Петков С., та ін. К.: КНТ, 2019. 207 с.
2. Адміністративно-правова реформа в Україні : навчальний посібник. Армаш Н. та ін.; за заг. ред. Петкова С. Д. : університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
3. Артеменко А., Батаєва Е. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація

ветеранів АТО/ООС: монографія. Х.: Вид-во ХГУ «НУА», 2022. 192 с.

4. Бабич Н. Особливості реалізації соціальної функції держави щодо військовослужбовців та їх сімей. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 6-11. URL: doi:10.32751/2617-5967-2023-01-01.

5. Бліхар В., Курись В. Ціннісний універсум військовослужбовця: філософсько-правовий дискурс : монографія. Хмельницький: ХУУП ім. Юзькова. Л., 2020. 291 с.

6. Бриндіков Ю. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Хмельницький, 2018. 559 с.

7. Верба О. Соціальний захист військовослужбовців в Україні. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 164–172.

8. Ветлинський С. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49), Ч. 1. С. 198–205.

9. Військове право : підручник. Шопіна А., та ін. ; за ред. Коропатнік І., Київ : Алерта, 2019. 648 с.

10. Гетманець О. Петреченко С. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166. URL: doi: 10.32842/2078-3736/2022.3.24.

11. Завальнюк І. Право на справедливий суд та право на судовий захист: аспекти співвідношення. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 52–59. URL: doi: 10.32782/klj/2022.1.8.

12. Карташов М. Проблеми реалізації права на звернення до суду. *Підприємництво, господарство і право*. К.: 2019. № 5. С. 20–23.

13. Коверзнев В., Шеремет О. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30. URL: doi: 10.15407/econlaw.2022.02.025.

14. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України

28 червня 1996 року. К.: 1996. 55с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

15. Кравченко М. Основні проблеми соціального захисту учасників АТО. Аспекти публічного управління. 2015. № 11-12. С. 36-43. URL: doi: 14.60381/comlau.2024.02.025.

16. Крет Ю. Фінансово-правовий захист військовослужбовців як засіб реалізації особливих соціальних прав в умовах воєнного стану. Актуальні питання фінансової безпеки: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 березня 2023 р.). Вінниця: Наук. парк «Наука та безпека», 2023. С. 57–59.

17. Кучук А. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

18. Левчук О. Фінансове забезпечення Збройних Сил України: тенденції та основні шляхи реформування. *Збірник наукових праць* Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2020. № 2(69). С. 53-64. URL: doi:10.339/2304-2745/2020-2-69/5364.

19. Макарова Т. Актуальність захисту прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні відповідно до Європейської конвенції з прав людини.

20. Малюга Л. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство* № 23. 2023. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22>.

21. Маркова М., Росінський Г. Порушення здоров'я сім'ї демобілізованих військовослужбовців-учасників АТО: психопатологічний, психологічний, психосоціальний і сімейний виміри проблеми. *Український вісник психоневрології*. 2018. Т. 26, Вип. 1(94). С. 78-82.

22. Матеріали парламентських слухань щодо соціального захисту військовослужбовців грудень 2023 р. URL: ww.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.

23. Машіка П. Право військовослужбовців та ветеранів війни на охорону здоров'я та медичну допомогу в умовах воєнного стану. *Науковий вісник*

Ужгородського університету. Серія: Право. 2023. Вип. 77, Ч. 2. С. 86–91. URL: doi:10.24144/2307-3322.2023.77.2.14.

24. Медвідь Л. Законодавчі новели щодо прав і обов'язків військовослужбовців у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 181–185. URL: doi:10.51547/ppr.dp.ua/2022.3.30.

25. Мозальов В. Салій І. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5 (69). С. 110–115. URL: doi:10.33099/2617-6858-22-69-5-110-115.

26. Новак-Каляєва Л. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. С. 158–166.

27. Омельченко Я. Специфіка чинників надмірного стресу у дітей військовослужбовців. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 3, Вип. 14. С. 98-124.

28. Оніщенко Н. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку : проблеми, реалії, перспективи : Монографія / за ред. академіка НАН України Шемшученко. Ю. К. : Юридична думка, 2008. 320 с.

29. Орловська О. Вплив сім'ї на психологічну адаптацію учасників бойових дій. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. 12, Вип. 26. С. 241-249.

30. Орловська О. Сімейна адаптація учасників бойових дій: проблема психологічних чинників. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 6, Т. 1. С. 132-136. URL: doi:10.32840/2663-6026.2019. 6-1.27.

31. Орловська О. Стратегії подолання проблем адаптації у сім'ї учасника бойових дій після повернення до цивільного життя. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : *Психологія*. 2020. Т. 31(70), № 4. С. 127-132. doi:10.32838/2709-3093/2020.4/19.

32. Оскілко О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (м.

Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. Давидової І. О.: Фенікс. 2022. С. 160–162.

33. Павленко В. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. URL: doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/32.

34. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану. Укл. : Копотун І. Київ : Вид «Професіонал», 2023. 692 с.

35. Підвальна М. Проблеми забезпечення доступу до адміністративного суду. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 380–395.

36. Подоляка А., Колісниченко Р., Полтавець Л. Економіко-правові фактори соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. *Честь і Закон*. 2022. № 1(80). С. 80-87.

37. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

38. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

39. Про статус ветеранів війни. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

40. Рекшинський В. Соціально-правове значення захисту соціальних прав військовослужбовців. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 94–100. URL: doi: 10.32751/2617-5967-2023-02-14.

41. Родзінський Г. Аналіз особистісних і поведінкових патернів комбатантів і їхніх дружин залежно від задоволеності подружніми стосунками. *Медицина сьогодні і завтра*. 2018. № 2. С. 39-49. URL: doi: 10.68593/7045-9483-2023-08-23.

42. Савранчук Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 1. С. 150–153.

43. Сайнецький О. Зміст та особливості соціального забезпечення

військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 2 (89), Ч. 2, Кн. 2. С. 204–209.

44. Семів Л., Клос В. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. № 5. С. 110–116.

45. Сіньова Л. До питання соціального захисту ветеранів війни та жертв нацизму в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 74–77.

46. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2025 року. К.: Аванпост. 2024. – 96 с.

47. Сущенко В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки*. 2012. С. 28–31.

48. Тищенко О., Черноус С., Мельничук Н. Осучаснення соціального захисту ветеранів війни в Україні. *Соціальне забезпечення в Україні: тенденції реформування*. Навчальний посібник. Харків: Юрайт, 2023. 236 с. С. 51–72.

49. Удовенко О. Загальні та спеціальні соціальні гарантії захисту права військовослужбовця на грошове забезпечення. *Соціальне право*. 2021. № 1. 128 с.

50. Чижов Д. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 184–189. URL: doi: 10.51989/NUL.2022.1.28.

51. Чубар І. Обмеження прав громадян України під час проходження військової служби. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 102–108.

52. Шамрай Б. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28), Т. 1. С. 70–73. URLdoi: 10.32837/пуув.v1i3(28).322.

53. Шемшученко Ю., Скрипнюк О. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3. С.12-19

54. Шумна Л. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2014. 41 с.
55. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung. 2012. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/12410.pdf>.
56. Kaplina O., Kravtsov S., Leyba O. Military Justice in Ukraine: Renaissance During Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. P. 120–136.
57. Křivohlavý J. Moderátor zvládání zátěže typu sociální opory. *Přehledová studie. Československá psychologie*. 1999. № 2(43). S. 106-118.
58. OSCE, Code of Conduct on Political-Military Aspects of Security. DOC.FSC/1/95, OSCE, Budapest, 1994, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/7/41355.pdf>.
59. OSCE, OSCE/ODIHR co-hosts roundtable discussion in Riga on role of military associations and unions in Central and Eastern Europe. June 7, 2016, <https://www.osce.org/odihr/245051>, accessed January 21, 2021.
60. OSCE. Citizens in Uniform: Protecting Human Rights in the Armed Forces. September 21, 2006, URL: <https://www.osce.org/odihr/57532>, accessed January 21, 2021.
61. OSCE/ODIHR. Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel. ISBN 978-83-60190-53-1, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2008, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/31393.pdf>.
62. PURDĂ Nicolae, DIACONU, Nicoleta. 2016. Protecția juridică a drepturilor omului. București: Editura Universul Juridic. URL: 10.1017/s0021223700016782.
63. Schraggeová M. Životné udalosti a depresia – Časť 2: Vážnosť stavu depresivity vo vzťahu k životným udalostiam a sociálnej podpore. *Československá psychologie*. 1996. № 6(40). S. 488-501.
64. UK Government Sustainable Development Strategy indicators. URL: <http://www.sustainable-development.gov.uk/publications/uk-strategy-2005>.